

<https://doi.org/10.28925/2311-259x.2022.2.4>
УДК 821.161.2-31.09Самчук

Діана Підбуртна

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
бульв. Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01066, Україна
 <https://orcid.org/0000-0002-0802-8775>
dvpidburtna@gmail.com

ЛЮДИНА В ІСТОРІЇ РОДУ: КРИЗА ІДЕНТИЧНОСТІ В РОМАНІ «OST» («МОРОЗІВ ХУТІР») УЛАСА САМЧУКА

Колоніальні та постколоніальні літератури є відмінними за своєю суттю від літератур держав-колонізаторів, зокрема це проявляється в аспекті самоідентифікації персонажів. Проте в цьому дослідженні ми маємо справу з літературою емігрантською, яка є якісно інакшим продуктом, що ввібрав у себе риси колонізованої і водночас деколонізованої свідомості. Це не могло не відбитися в персонажах романів письменників-емігрантів. Мета статті — окреслити особливості самовизначення персонажів у романі Уласа Самчука «OST» («Морозів хутір»). Предметом є національна ідентичність персонажів, її соціальна зумовленість. У дослідженні послуговувалися такими загальнонауковими методами, як аналіз і синтез, а також власне філологічними — аспектним, образним аналізом, історико-літературним методом.

Основну увагу було зосереджено на національній ідентичності, зв'язку поколінь, на пам'яті, традиції та її збереженні або відкиданні. Актуальність дослідження зумовлена певним зміщенням перспективи, а отже, були розглянуті аспекти, які науковці, що досліджували цю проблему, розглянули частково або оминули. Це, зокрема, зв'язок між родиною і соціальною ідентичністю родини Морозів, проблемою пам'яті і забування чи відмежування себе від роду; простежена динаміка самоусвідомлення: сталою чи змінною є позиція персонажів протягом роману. Новизна дослідження полягає в глибшому зануренні в соціальний контекст боротьби 1917–1919 років на території Черкащини, адже Улас Самчук міг собі дозволити писати в нецензурованому середовищі і описувати події без дотримання партійної доктрини. У результаті ми виявили, що самовизначення людини цілком залежить від соціуму, проте більшою мірою важить середовище, яке її оточує в дорослому віці, ніж родинне коло, але за умови, що вона відкинула або не зберегла родинну пам'ять, а також проілюстрували це на матеріалі роману «OST» («Морозів хутір»). Перспектива подальших досліджень полягає в застосуванні обраного підходу до творів різних письменників минулого і сучасності, що дасть можливість побачити формування та розвиток ідентичностей персонажів під впливом соціально-політичної ситуації.

Ключові слова: самовизначення; межова ситуація; криза ідентичності.

Ідентичність особистості є важливою при вивченні колоніальних і постколоніальних літератур, адже відсутність повноцінної реалізації в суспільному житті зумовлює художнє осмислення різних її проявів у творах художньої літератури. Ф. Фукуяма, політичний економіст, філософ і публіцист, виводить три складники людської душі: тимос, ізотимію і мегалотимію. Поняттям «тимос» автор оперує завдяки праці Платона та Гомера, практично не змінюючи сутності, а «ізотимія» і «мегалотимія» — його неокласичні сполуки: «Тимос — це та частина душі, що жадає визнання гідності, ізотимія — це потреба мати повагу нарівні з іншими людьми, тим часом як мегалотимія — бажання здобути визнання своєї вищості» (2020, с. 12–13). Оскільки в колоніальних державах неможливо повністю закрити жодну з трьох потреб, а тим більше основу ідентичності — тимос, то виникає кризовий стан, який і відображається в літературі.

Термін «криза ідентичності» в обіг увів Ерік Еріксон ще в 50-х роках ХХ століття. Він уважав,

що ідентичність складається з послідовних «я-синтезів» і перекристалізації. Цей конструкт включає в себе біологічні і психологічні чинники: сукупність нахилів і вмінь, особливості лібідо, спадковість, захисні механізми і соціальні ролі (2006, с. 124). Криза ідентичності в розумінні психоаналітика — це неспроможність індивіда розкрити власний потенціал і пристосуватися до життя. Цей стан також може призвести до формування негативної ідентичності, яка по суті змінює особистість, спричиняє деформацію цінностей і принципів (2006, с. 130).

Але це не єдиний погляд на проблему. Еріх Фромм говорив, що людині притаманно шукати свою ідентичність через її соціальну природу. Ідентичність обслуговує два фактори людської самобутності — бути неповторним, водночас залишаючись частиною певної соціальної групи. Якщо цього не відбувається, то, на думку вченого, особистість потрапляє в межову ситуацію. На противагу такому трактуванню І. Гофман розділив кризу ідентичності: він вважав, що криза

ідентичності може бути пов'язаною не лише з невизначеним місцем людини в суспільстві, а і з кризою самоусвідомлення (Goffman, 1963).

Серед наявних студій варто відзначити працю Р. Брубейкера і Ф. Купера, які вважають, що цей термін охоплює або занадто багато (у сильному сенсі), або надто мало (у слабкому сенсі), або взагалі нічого не означає (через свою абсолютну двозначність), тож усе, що приписується ідентичності, може бути краще виражене за допомогою інших однозначних понять (Брубейкер, Купер, 2000). Л. Шнейдер, яка аналізує сучасні дослідження ідентичності, виділила три основних значення поняття «ідентичність»: цілісність особистості; ототожнення себе з певною групою, статтю, етносом чи іншою категорією; самість індивіда (2004, с. 5).

Олеся Міллер (Міллер, 2018) наголошує на двох векторах розуміння цього поняття: онтологічному і антропологічному. Онтологічно ідентичність є основою існування та зводиться до загальної тотожності, антропологічно ж — це частина природи індивіда, а отже, те, що відрізняє його від інших. Дослідники вже мають широкий спектр праць, присвячених осмисленню кризи ідентичності українця у ХХ столітті як кризь призму історії і соціології, так і кризь призму літературознавства (Л. Нагорна, О. Гнатюк, С. Гантінгтон). Як зазначає Ю. Ковалів, ідентичність — це «осмислене ототожнення особою себе з іншими об'єктами чи суб'єктами в цілісності і ненастанності власних змін» (Ковалів, 2007).

Людське самовизначення нерозривно пов'язане з передачею знань і моделей поведінки від однієї людини до іншої, тобто родиною і ширшим поняттям — родом. Етнопсихологи називають класифікацію за родом визначальною, основою відмінностей і ієрархій, визнають її однією з основоположних у формуванні людського самоусвідомлення.

Родина є базисом для становлення «Я». Саме тут людина отримує певні рольові моделі, а потім або дотримується їх, або відкидає. Е. Фромм уважав, що сім'я / рід по суті виконують ті ж функції для особистості, які виконує мати для дитини, — служить прикладом. Зв'язок поколінь, збереження думки про те, що ти є частиною чогось більшого, цілого, наступність традицій, передача цінностей формують не лише мікросвіт — людину, а й макросвіт — суспільство. Усі ці фактори можна узагальнити словом «досвід». На основі набутого і переданого досвіду (загального) індивід будує власну стратегію поведінки (конкретне). Свого часу Зигмунд Фройд використав термін «ідентифікація» для позначення неусвідомленого співвіднесення суб'єктом себе з іншим суб'єктом, це ілюструє повторювання дитиною поведінки авторитетного оточення, яке відбивається на формуванні «супер-его». Тобто можемо сказати, що кінцевим продуктом процесу ідентифікації є формування ідентичності.

Згідно з думкою Дж. Міда, ідентичність може бути неусвідомлюваною і усвідомлюваною: перша є втіленням набору очікувань, диктованих середовищем, у яке потрапила людина, а друга формується, коли людина усвідомлено вирішує обрати модель поведінки, керуючись потягами власного «Я» (Андреева, 1984). Родина як чинник має вплив більшою мірою на перший вияв самовизначення.

У межах цього дослідження увагу буде зосереджено на соціальній природі ідентичності, а зміст базового поняття трактуватимемо як *належність людини до певної спільноти*. Таке трактування, попри широке різноманіття дефініцій, зумовлене специфікою обраної концепції дослідження і досліджуваного тексту, воно допоможе проілюструвати моделі самовизначення персонажів у зв'язку з попередніми поколіннями, чи навпаки, з кардинальним відходом від роду і родинних традицій.

Позиція Уласа Самчука в МУРівській дискусії про «великі і малі літератури» (1945 р.) ідеологічно й тематично позначилась на його творчості. Він пропонував рівняння на визначні твори європейської літератури як єдино можливий шлях «дорівняння» до них і виведення нашого письменства на якісно вищий рівень. Свою програму він виклав у доповіді-маніфесті «Велика література». Трилогії «Волинь» і «Ost», роман «Марія» репрезентують українців через соціально-політичні обставини, у яких яскраво виражається культурна й національна ідентичність і окремої людини, і народу в цілому. Трилогію «Ost» можна розглядати як роман-епопею, де проєкція історичних подій подається кризь призму життя однієї родини. Ми бачимо кілька поколінь, що зазнали чи не всіх лих початку ХХ століття, які принесли з собою революція і зміна влади. Можна сказати, що «Ost» — це своєрідна квінтесенція життєвих сценаріїв у пореволюційній Україні, розвиток яких залежить не тільки від обставин, а й від позиції, яку обрав персонаж. Для першої частини «Морозів хутір» характерна чи не найбільша акцентуація на зв'язку поколінь.

На думку І. Руснак, У. Самчук проєктує ширше поняття «територіальний вимір національної ідентичності» через вужче — «простір хутора», за «посередництвом накладання реального географічного простору (невелика частина Канівщини над Дніпром) на дещо умовний, значною мірою символічний простір (події відбуваються неподалік найбільшої національної святині — могили Тараса Шевченка)» (Руснак, 2007).

Українську революцію 1917–1921 років можемо вважати межевою ситуацією, яка стала причиною кризи ідентичності персонажів. Україна після розвалу Російської імперії опинилась у кризі політичного, соціального та економічного характеру. Революція, зміна політичного й суспільного устрою показали нежиттєздатність старих установок і переконань членів родини Морозів. Кожен

персонаж переживає виклики часу по-своєму, формуючи нову ідентичність, зокрема національну, на якій ми й зосередимо свою увагу.

Хутір як об'єднавчий чинник виступив лакмусовим папірцем для визначення позиції персонажів і водночас матеріальною цінністю, яка переросла в символ. Фактично загроза втрати хутора, посягання на мікросвіт, творений протягом поколінь кропіткою щоденною працею, посягання на родинний простір зумовили чітке усвідомлення персонажами своєї позиції, готовність перейти від аморфного стану до стану активного.

Автор вкладає в уста персонажів різні (іноді навіть суперечливі) думки, які побутували в пореволюційній Україні, і зіштовхує їх в одному просторі. Ми можемо з упевненістю сказати, що перед нами не персонажі-характери, а персонажі-типи. Наратор виступає тією умовною ниткою, яка впорядковує нанизані на неї намистини ідей. Олеся Міллер переконана, що це «частини множинної розщепленої ідентичності — ідентичності МУРівців» (2018, с. 179).

Морози сформовані своїм середовищем, як показує нам автор. Тобто первинні і спільні чинники формування ідентичності — хутір як локус, перманентна праця як основа існування, порядок у всьому (від одягу до господарства), віра, відчуття плеча, родини, вірність усталеним традиціям — великою мірою не впливають на їхнє самовизначення. Виняток становить хіба Іван Мороз, який після розпаду імперії повністю присвячує себе розбудові хутора; земля під ногами і відчуття себе господарем на ній повністю визначають його як особистість: «Заберіть мені моє почуття власності, і я духово вмру» (Самчук, 2005, с. 256).

Показово, що всім персонажам роману притаманне переформатування ідентичності. Власне, кожен із них опинився в межовій ситуації. За реакцією на кризовий стан ми можемо поділити їх на тих, хто бореться зі старим ладом; тих, хто бореться з новими викликами; тих, хто бореться не заради зміни, а заради збереження цінностей теперішнього.

До першої групи належать Андрій Мороз, Петро Мороз і Сопрон Мороз, Микола Степанович Лоханський та отаманша Маруся. Спершу звернемо увагу на їхні політичні погляди: Андрій і Петро — націоналісти, Сопрон і Микола Степанович — соціалісти, Маруся — анархістка. Помітно, що персонажі сповідують різні ідейні погляди, але в контексті дослідження ідентичності виокремлюємо спільні моделі поведінки.

Андрій і Петро становлять пласт інтелігенції (Андрій — студент Черкаської класичної гімназії, Петро — художник, викладач Київської академії мистецтв), проте виявлення позицій у них різне.

Андрій Мороз — людина з активною громадянською позицією, у гімназії навіть заснував гурток, де такі ж вихідці з провінції прагнули «створити з себе, сирих і необтесаних людських

шматків, порядних інтелігентів» (2005, с. 120). Він є прихильником ідей Грушевського. Андрій — носій виразної ідентичності активного українського інтелігента, і він демонструє це головним чином своєю мовою: пише твори українською, заявляючи на закиди про непопулярність і відсутність українських перекладених книжок: «Коли писатимеш про потрібне світові — читачі знайдуться» (2005, с. 127). На початку твору революція для Андрія — це лише стартовий майданчик для його ідей. Але що ближчі конкретні події (напади на хутір, конфіскація майна в Морозів, постійна зміна влади), то він більше розуміє: «це втеча в казку» (2005, с. 256). До самого кінця він вірний думці, що «саме в цей час у череві Росії постала Україна. Нещасна мати намагається вбити свій плід в утробі, але вже пізно. Народження статися мусить» (2005, с. 8).

Петро Мороз займає споглядальну позицію. Він — митець, не при звичаєний ні до роботи на землі, ні до буденності життя. До революції ставиться як до нового віяння, нової течії, нової грані життя, мистецького явища. Він її малює: «Я розуміюся в її типажі, в її настрої, а для маляра це головне. Я чую її запах, і в барвах можна виявити кожен очі справжнього революціонера» (2005, с. 90). Петро Мороз вважає себе громадянином УНР і щиро підтримує відокремлення України від Росії, розділяє погляди Петлюри, саму революцію вважає потрібним явищем, своєрідним «струсом» для суспільства, якому задає тон Росія. Він розглядає це з економічної точки зору:

Революція була потрібна. <...> Передовсім велика нерівність. Далі візьмімо ту саму земельну справу. А найважливіше — страшна відсталість від решти Європи. Ми тут чванимося, що маємо ті простори, але своєї фабрики автомобілів ще не маємо. В Америці вже давно їздять автомобілями, а у нас як були воли — так і зістались (2005, с. 31).

Проте і з духовного погляду для Петра «Росія — твір непевний» (2005, с. 31), а Шевченко, неподалік від могили якого й відбуваються події, — «динаміт». Він переконаний, що Україну чекає відокремлення, «Росія сама жене до того. І зажене» (2005, с. 31).

Сопрон Мороз і Микола Степанович Лоханський належать до різних пластів суспільства (Сопрон — пролетар, Микола Степанович — інтелігент, лікар), проте обоє захопились ідеями соціалізму й можуть виступати певними двійниками.

Сопрон, окрім ідейної боротьби і палких дискусій із братами на тему правильності політичних поглядів, не провадить активних дій. Він є представником робочого класу, вірить в об'єднану політику, ідею згуртування під проводом сильного ватажка. Таким авторитетом він бачить Леніна, а будь-які спроби відокремлення вважає великою помилкою: «Ось прийде Ленін і він

знайде вихід. <...> Я знаю тільки одно: мусимо втримати єдність. За всяку ціну... А що випустили того Петлюру, це, по-моєму, велика хиба» (2005, с. 32). Частково це можна пояснити специфікою його роботи: Сопрон — машиніст, він водить потяги з одного кінця імперії в інший, тому єдність земель є невід’ємною умовою його матеріальних благ. Як і весь рід, він виріс на хуторі, не боїться роботи, на що вказує його переїзд у цивілізаційно нерозвинені землі — Сибір, коли виникла потреба годувати власну велику родину. Тільки от матеріальне сприйняття світу цілком затьмарило будь-які духовні порухи, а націоналізм і прив’язаність до певних локусів чи орієнтирів-символів, як-от Дніпра, він вважає «сентиментами», Європу як ідейний орієнтир не сприймає, а будь-яку ідею (навіть ту, за яку тримається сам) прагне вивернути під викривлену реальність відокремленого локуса Російської імперії, у якій жив дотепер: «Ми з нього [марксизму. — Д. П.] зробимо наш товар. Ми зробимо з нього поживу для себе» (2005, с. 216). Сопрон загалом вимірює все матеріальними мірками, його не цікавлять наука, література, ідея відокремлення від метрополії і відбудова держави — усе, що не приносить практичної користі, або навпаки, створює економічну нестабільність. Своєї позиції під тиском обставин він не змінює.

Микола Степанович Лоханський теж захоплений ідеями соціалізму, «пристрасно любить цю тему. Революція для нього — “ідея, священний огонь, що пожирає гниль і забобони”» (2005, с. 226). Він бачить революцію лише в теорії, де вона видається привабливою і справедливою. Також лікар презирливо відгукується щодо французької революції, адже не вважає її здобутки ідеалом: «Свобода, рівність, братерство. Французи не досягнули рівності, бо залишили приватну власність. І наша революція цю хибу мусить виправити» (2005, с. 256). Як інтелігент він має масток, гроші, коштовності — усе те, що нова влада воліє відібрати й поділити між представниками пролетаріату. Але розуміє Микола Степанович усю глибину своєї помилки лише тоді, коли до нього вже приходять учорашня голота відбирати все, включно з відрізами матерії. Він не борониться, покійно віддає зброю, цінності, адже бачить, що сили нерівні, та і захистити родину буде нікому. Він, на відміну від Сопрона, не може влитися в лави робітничого класу, що й змінює ставлення до революції і первинні переконання. Після приходу до влади більшовиків Микола Степанович переглядає власні позиції, звертається до свого походження як до опори, на яку сперлась і його молодша дочка Тетяна під впливом Андрія Мороза: «На Січі був курінний отаман Тарас Лоханський, що керував Лоханською паланкою та водив своє військо на Босфор. Кажуть, був одружений з венеціанкою, яку ніби вирвав з гарему якогось там паші» (2005, с. 362). Хоча ідентифікував він себе як українця ще до

переоцінки пріоритетів. Отже, ми можемо зробити висновок, що Микола Степанович Лоханський — пасивний герой, який змінив свою позицію під впливом життєвих обставин і не провадить боротьби за старі ідеї.

Активною і навіть агресивною борчиною проти старого ладу можемо вважати також отаманшу загону махновців Марусю. Це була напівлегендарна постать, про яку між людьми ходили перекази, але саме в її уста Самчук вкладає найбільш оформлений і чіткий посил:

Невже вам неясно, <...> що ми, як люди і як народ, виконуємо певну функцію і мусимо бути жертвою свого приречення. <...> Коли хочемо волі, мусимо битись. Від Росії мусимо геть. Распутін чи Ленін — все одно. Не жаліти ніякої крові. За удар — два. За насильство — подвійне насильство. З ними треба бути подвійно жорстокими, бо іншої мови вони не хочуть і не можуть навіть чути... (2005, с. 436–437)

Другий тип — борці з новими викликами — представлений Афоґеном Васильовичем, шкільним учителем історії і географії. Він щосили тримається за імперське минуле навіть на рівні побутових речей — наприклад, глибоко переживає те, що довелося зняти портрети імператорської родини та випадково попсовану карту Російської імперії. Афоґен Васильович — «пристрасний патріот російської Малоросії» (2005, с. 186), як він сам себе називає. Він усе життя прожив у Російській імперії, викладав у школі дисципліну, яка найбільше піддається змінам на догоду панівному режиму, — історію. Ми можемо спостерігати протягом століть, як перекручення, очорнення національних героїв і підміна національної пам’яті призводять до її деформації в цілих поколіннях. А надто коли це відбувається з дитинства людиною, яка є авторитетом. Найголовніше — учитель щиро вірить у те, що розповідає дітям, у велич імперії і справедливість імператора. Він відданий своїй справі, бачить у ній сенс життя: «Я люблю працювати. Я труджуся. Я люблю рано встати. <...> Я встаю, я йду, я беруся руками й головою за діло. І тому я маю... Тому я маю! І я задоволений» (2005, с. 174). До революції ставиться як до стихійного лиха, яке змете на своєму шляху все, що колись становило його світобудову: «Революція — це окрема, зовсім окрема річ. Ці люди — також окремі люди. Це плєбс... Це ті, що їх не можна вложити в форму... І я вам сьогодні цілком признаюсь: я революції не терплю» (2005, с. 173). Проте його не можна вважати активним борцем, це тип мислителя, який нічого не може протиставити грубій силі.

Третій тип персонажів — ті, що борються з викликами часу заради збереження теперішніх цінностей: капітан Водяний, генерал Малиновський, Іван Мороз.

Генерал Малиновський — службовець армії Російської імперії, після її розпаду він утратив усе і прагнув повернути звичний лад. Генерал ніби й не проти активних дій, але не знає, до кого пристати: «Директорія? Мавпування французької революційної патетики. <...> У нас французька свобода буде значити анархію. Думаю — Петлюра живе тільки соками сепаратизму. Конкурувати з Леніном соціалістичною демагогією йому ніколи не вдасться. А сам сепаратизм дає досить скудні перспективи» (2005, с. 258). Проте він точно знає, до кого приставати не буде — до більшовиків, а про Леніна говорить, що це «гіперболічна слов'янська химера, пригріта жаром азійського фанатизму. Надчуття і надпсихологія. Слон у складі порцеляни» (2005, с. 255).

Капітан Водяний, як і генерал Малиновський, — офіцер імперської армії, «овоч імперського древа життя, виростив у буйних травах дніпровських лугів під оксамитним небом чудової Малоросії» (2005, с. 50). Із приходом революції він теж утратив становище в суспільстві, зазнав глузу над «честю мундира» — з нього зрізали погони представники пролетаріату, коли він повертався додому з Росії. Позиція Водяного щодо своєї національної належності — росіянин. І він звик почуватися частиною великої імперії, тому не вважає автономність привілеєм. Водяний доволі обережно ставиться до вияву позиції, навіть у часи розгортання конфлікту і скидання царя він був нейтральний, тобто не мав сліпої віри в ідола. До відкритого протистояння на його рідних землях він теж займав нейтральну позицію: «Знаю, чого вчили: командувати, маршувати, стріляти. Але революцію робити наше прекрасне “атечество” нас не вчило» (2005, с. 33). Його брат пішов у повстання під проводом Скоропадського ще одразу після початку революції. Водяному для того, аби вступити у відкриту боротьбу, знадобилась вагома причина — свавілля «робітничого класу» практично в нього на обійсті. Він приєднався до махновців і розпочав активний спротив більшовикам лише після цього.

Іван Мороз, колишній офіцер царської армії, хоч і ідентифікує себе як українця, не має історичного ґрунту під ногами, не вважає українську мову чимось важливим. Навпаки, вона для нього — лише збірник комплексів минулого, а жніак не рушій відродження культури:

Інколи мені здається, що в самій нашій мові сидить розв'язка нашої немочі... <...> все, що нашою мовою сказано, є трагічно мілке, як дивитись на те в перспективі часу. Подумаймо, яка глибина лежить у вислові росіян, їх пафос — це щось трагічне, але одночасно завойовуюче. Наш мінор — це переважно здача позицій... (2005, с. 136)

Він вважає Росію об'єднавчою силою, яка не дала слов'янам розпорозитися та захистила від

загарбників, і згодний навіть на всі мінуси, які це з собою принесе. До певного часу його громадянська позиція була доволі незрозумілою, він не пристає ні до кого: «Большевики діють демагогією. Це їх неперевершена сила. Нашою силою є правда» (2005, с. 128). Це доволі ідеалістична позиція, хоча Іван і бачить, що його клас (до речі, самоприналежність оприявлена невиразно — офіцерів чи заможних селян) не готовий ні захищати старий лад, ні пристати до будь-кого, ні творити власну боротьбу, «тому, що його ідеали ще не окреслились до тієї міри, щоб стати гаслом. Поки що борються крайності, що себе взаємно виключають» (2005, с. 257). По суті він, як і Сопрон, теж вимірює життя матеріальними цінностями, ладен жити під будь-чим командуванням, аби лише мати спокій і можливість займатися працею:

Я жив і діяв у своєму просторі, був зайнятий своїми намірами, мав свої ідеали. До мене державний лад не втручався, і я був йому за це вдячний. Нового ладу я зовсім ще не знаю. <...> я особисто вважаю кожний державний лад законним для себе, навіть коли б я не поділяв його ідейно. Я не революціонер. Я громадянин (2005, с. 415).

Проте під тиском обставин Іван таки змінює думку й усвідомлює необхідність боротьби. Якщо раніше він був дуже приземленим і не бачив сенсу у філософії, а лише в землі («Ідеї — туман. Революція — туман. Рано є — ввечері нема. Це вітер, настрій і роса. А земля — земля, і Вона всмоктує в себе. Вона тягне з людини краплю по краплі піт і кров, а за те дає життя» (2005, с. 97)), то, побувавши в таборі махновців, до яких пристали його друг капітан Водяний і сестра Таня, визначається: «вже не кулак, а козак» (2005, с. 435).

Дуже цікавим у романі є вияв жіночої ідентичності. Усі три головні жіночі персонажі — Ольга Лоханська, Мар'яна Лоханська і Тетяна Мороз — по суті не цікавились справами революції і не мали чітких переконань. «Для мене революція — то хаос... Страшний і нерозумний...» (2005, с. 56), — говорить Тетяна. І лише під впливом чоловіків, які їм подобались, жінки змінили погляди на суголосні. Тетяна Мороз на своїх плечах тримала все господарство під час війни, вона навіть покинула навчання, аби приїхати додому. Проте часто можемо знайти дещо об'єктивовані описи зовнішності, акцентуацію саме на зовнішній красі, а не на людськості. Варто зазначити, що в родині Морозів саме Тетяна першою почала провадити активну наступальну боротьбу і пішла в повстанці. Вона боролась проти більшовиків разом із махновцями (яких очолювала знову ж таки жінка — отаманша Маруся) під псевдонімом Гава. Вона належить до персонажів із набутою позицією і ідентичністю, що зазнала метаморфоз. Отже, жіноча ідентичність хоч і вимірюється тими ж

категоріями, що й чоловіча, але все ж за патріархальною традицією сприймається як несамостійна. Жінки теж перебувають у кризовій ситуації, яка деформує їхню національну ідентичність. Попри те, що маємо низку образів, які проявили себе як сильні й цілком окремішні, автор не зосереджує на них уваги, зображує як такі, що змінилися під впливом чоловіків, яких вони обрали (окрім хіба отаманші Марусі, яка фігурує в незначній кількості епізодів, тож метаморфози її ідентичності ми спостерегти не можемо).

Окремо варто сказати про тип персонажів, які зайняли пасивну споглядальну позицію і не обрали, на чий бік пристати. До них належить Григорій Мороз, батько родини Морозів. Він побудував хутір із нуля, усе життя трудився на землі. Проте, як людина неписьменна, зробив майже неможливе, адже наука вважалась доступною лише для «вищих сословій». І ця позиція — те, що відрізняє його від тисяч селян, як говорить його син Іван:

Наші люди на селах — це переважно закопані таланти, бо вісімдесят процентів їх життя не використано. Кожний з наших селян міг би стати моїм батьком, тільки він знаходиться в неволі духового занедбання. Це триває з віків. <...> Наш батько порушив нашу національну летаргію. Він породив синів, і виявилось, що ми всі таланти. (2005, с. 135)

Старий Мороз через свій поважний вік та особливості характеру, а також розпач, який прийшов із руйнуванням його господарства, займає пасивну позицію:

Думає, як все-таки боронитися, бо ж не можна отак лягти і — хай топчуться по тобі. Але він виразно, цілком виразно розуміє, що нема можливості боронитися. Просто нема та й годі! Дуже мало людей знають, чого вони хочуть, і дуже багато людей не знають, чого хочуть. І всі ті незнаючі йдуть лавою проти самих себе. Вони поробили багато фронтів, але всі вони так само не знають, чого хочуть, і всі їх fronti скеровані проти них самих. І чим більше буде таких фронтів, тим менше надії на перемогу потрібного, бо непотрібне завжди виростає на звалищах, на руїнах, на засміченому полі. (2005, с. 344)

Він сприймає події на філософському рівні та розуміє, що нічого вдіяти не можна, хай би як гірко було. Більшовики з революцією, пролетаріат, який намагається захопити владу, не викликають у Григорія Мороза нічого, крім побоювань, що це не ті люди, яким варто довіряти.

Також ми маємо представників нестійкої ідентичності, ідентичності, що лише формується, — дітей. Різні настрої суспільні, які дітям здаються новими й незвичними, творять множину шляхів,

якими вони можуть піти. І значною мірою на них впливає оточення. Це ми можемо побачити на прикладі листа Михайла, сина Петра Мороза:

Любий Васильку! Я обіцяв тобі писати про Київ. Добре. Пишу. Не здивуйся, що пишу по-українськи. У нас хлопці рішили говорити тільки по-українськи. І тобі раджу також... Це наша рідна мова, і батько каже, що соромитись її нема чого. То нічого, що нею розмовляють прості люди і росіяни називають її «собачим язиком». Думаєш, що це дотепно? Я так не думаю... (2005, с. 115)

Ми бачимо це також на прикладі вуличних ігор у «революцію»: «Воюють. Б'ються напропале. Поділились на гайдамаків і червоних» (2005, с. 28).

Висновки. Автор показав концепти роздробленої ідентичності, яка формувалась у колонізованій країні. Родина Морозів — віддзеркалення настроїв суспільства в революційні роки. Бачимо кілька шляхів формування та/або трансформації ідентичності, що більшою мірою твориться оточенням, у якому члени родини перебувають у дорослому віці, а не первинними об'єднавчими факторами. Можемо звести їх до таких основних моделей: персонажі, які віднайшли свою національну ідентичність, і персонажі, ідентичність яких не зазнала змін.

Власне, до персонажів зі сталою ідентичністю, яка не зазнає змін навіть під тиском соціальних обставин, належать Григорій Мороз та Афоген Васильович. Григорій Мороз через свій поважний вік і характер, а також розпач, який прийшов із руйнуванням його господи, займає пасивну позицію. Його ідентичність уже сформована навколо землі, хутора; гарячі ідеї і зміна ладу його більше лякають, ніж надихають. Старий Мороз сприймає події на філософському рівні та розуміє, що нічого вдіяти не можна, хай би як гірко не було. Афоген Васильович перебуває в розпачі від того, що «кити», на яких трималося його світобачення (нерушимість імперії, недоторканість авторитету царя), стали нежиттєздатними. Оскільки він теж є представником старшого покоління, сформованою особистістю, яка давно обрала для себе вектор руху, змінювати погляди йому складно.

Персонажів зі зміненою ідентичністю, своєю чергою, можемо класифікувати на: активних і пасивних, борців за зміни й нові цінності та тих, хто бореться за збереження старого ладу. Це безпосередньо пов'язано з відкиданням чи збереженням традицій і пам'яті (родинної, історичної), запереченням чи посиленням зв'язків із родом, родиною. Андрій Мороз утверджує свою сформовану, але не укріплену позицію активного радикального націоналіста, як і Петро, хоча обидва вони були більше теоретиками, ніж практиками під впливом національних ідей. Сопрон, навпаки, відходить і від землі, і від родинних цінностей,

«сентиментів» у вигляді локальних орієнтирів-символів (Дніпра, хутора), пристаючи до тих, хто пообіцяв матеріальні блага робітничому класу. Іван Мороз постає персонажем, який бореться не заради змін, а заради збереження цінностей теперішнього. На його самосприйняття певною мірою впливає матеріальна ідея, реалізована в локації хутора. Із офіцера царської армії він стає повстанцем, повертаючись до тези «земля — найвища цінність». Тут він схожий із Сопроном, проте, на відміну від другого, його благо не ефемерне, а цілком реальне — господарство, яке потребує постійного піклування і точно загине в чужих руках, пошматоване між людьми.

Цікавою є метаморфоза Тетяни Мороз, яка з пасивної споглядачки перетворилась в активну учасницю революції. Проте жіноча ідентичність, хоч і вимірюється тими ж категоріями, що й чоловіча, за патріархальною традицією сприймається як несамостійна, оскільки світоглядні зміни відбулись під впливом небайдужого їй чоловіка — генерала Малиновського. Також ми маємо представників нестійкої ідентичності, ідентичності, яка лише формується, — дітей: Василько Мороз, Михайло Мороз. Різні суспільні настрої, що дітям здаються новими й незвичними, творять множину шляхів, якими вони можуть піти. І значною мірою на них впливає оточення, у якому вони перебувають. Михайло наслідує свого батька, Петра, — націоналіста з активною позицією, а Василько більше стурбований переминами в сім'ї, ніж у світі, хоча теж розуміє і наслідує Івана Мороза.

Отже, у романі «Морозів хутір» ми можемо спостерегти кризу ідентичності персонажів, спричинену суспільно-політичною ситуацією в країні. До ідеологічних чинників (повалення імперського ладу, появи потреби пристосовуватися до іншої ідеології) додалась пряма загроза життю і позбавлення матеріальних благ, які, проте, мали значно більше значення — об'єднавче. Кожен член родини обирає для себе коаліційну чи опозиційну сторону, активну чи пасивну позицію в боротьбі за новий лад або проти нього. Для деяких персонажів (Андрія Мороза, Петра Мороза,

Сопрона Мороза, Тетяни Мороз) ці події стали поштовхом до боротьби зі старим ладом. Кожен по-своєму, використовуючи різні методи, підтримуючи різні політичні сили, прагне на руїнах витворити нову реальність.

Покликання

- Андреева, Г. (1984). *Современная зарубежная социальная психология. Тексты*. Изд-во Моск. ун-та.
- Брубейкер, Р., Купер, Ф. (2000). *По за межами «ідентичності»*. https://leiaarqueologia.files.wordpress.com/2018/03/brubaker_cooper_-_beyond_identity.pdf
- Гофман, І. (1963). *Стигма: Нотатки про керування зіпсованою ідентичністю* Прентіс-Хол.
- Ковалів, Ю. (2007). *Літературознавчий словник-довідник Академія*.
- Міллер, О. (2018). *Модуси ідентичності в художній прозі мистецького українського руху* (Дис. канд. філол. наук, Львівський національний університет імені Івана Франка).
- Руснак, І. (2007). *Художня модифікація національної історіософії в прозі Уласа Самчука* (Дис. д-ра філол. наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка).
- Самчук, У. (2005). *OST. Трилогія. Т. 1. Морозів хутір*. Джурра.
- Фукуяма, Ф. (2020). *Ідентичність. Потреба в гідності й політика скривдженості*. Наш Формат.
- Шнейдер, Л. (2004). *Профессиональная идентичность: теория, эксперимент*. Изд-во Моск. психол.-социал. ин-та.
- Эрикссон, Э. (2006). *Идентичность: юность и кризис*. Флинта.

References (translated and transliterated)

- Andreeva, G. (1984). *Sovremennaya zarubezhnaya sotsialnaya psikhologiya. Teksty*. Izd-vo Mosk. un-ta.
- Brubaker, R., & Cooper, F. (2000). *Beyond "Identity"* Springer. https://leiaarqueologia.files.wordpress.com/2018/03/brubaker_cooper_-_beyond_identity.pdf
- Erikson, E. (2006). *Identichnost: yunost i krizis*. Flinta.
- Fukuiaama, F. (2020). *Identychnist. Potreba v hidnosti y polityka skryvdzhenosti*. Nash Format.
- Goffman, E. (1963). *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. Prentice-Hall
- Miller, O. (2018). *Modusy identychnosti v khudozhnii prozi mystetskoho ukrainskoho rukhu* (PhD Thesis, Ivan Franko National University of Lviv).
- Rusnak, I. (2007). *Khudozhnia modyfikatsiia natsionalnoi istoriosofii v prozi Ulasa Samchuka* (Doctoral thesis, Taras Shevchenko National University of Kyiv).
- Samchuk, U. (2005). *OST. Trylohiia. Vol. 1. Moroziv khutir*. Dzhura.
- Shneyder, L. (2004). *Professionalnaya identichnost: teoriya, eksperiment*. Publishing house of Moskovian psychological and social institute.

Diana Pidburtna

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

A HUMAN IN THE HISTORY OF FAMILY: THE CRISIS OF IDENTITY IN THE NOVEL "OST" ("MOROZ'S VILLAGE") BY ULAS SAMCHUK

Colonial and postcolonial literature is essentially different from the literature of the colonizing states, in particular, this is manifested in the aspect of self-identification of characters. However, in this study, we are dealing with emigrant literature, which is a qualitatively different product that has absorbed the features of colonized and at the same time decolonized consciousness. This was reflected in the characters in the novels of émigré writers. The aim of the research is to analyze the peculiarities of the self-determination of characters in Ulas Samchuk's novel "OST" ("Moroz's Village"). The subject is the national identity of the characters, and its social conditionality. The study used such general scientific methods as analysis and synthesis, as well as the actual philological — aspect, image analysis, and historical and literary methods.

The focus was on national identity, the connection between generations and memory, tradition, and its preservation or rejection. The relevance of the study is due to a certain shift in perspective, and therefore considered aspects that scientists who have studied this problem, considered in part or bypassed. This is, in particular, the connection between the family and social identity of the Moroz family, the problem of memory and forgetting or separating oneself from the family; traced dynamics of self-awareness: the position of the characters throughout the novel is constant or variable. The novelty of the study connected with a deeper immersion in the social context of the struggle of 1917–1919 in the Cherkasy region, depicted by a writer who could afford to write in an uncensored environment and describe events without adhering to party doctrine. As a result, we found that a person's self-determination depends entirely on society, but the environment around him is more important in adulthood than the family circle but provided that he rejected or did not preserve family memory, and illustrated this on the material of the novel "OST" ("Moroz's Village"). The prospect of further research is to apply the chosen approach to the works of various writers of the past and present, which will see the formation and development of identities of characters under the influence of socio-political situations.

Keywords: self-determination; borderline situation; identity crisis.

Стаття надійшла до редколегії 14.05.2022